

CSAK ÚGY A HAZAI KISVÁROSOKRÓL...

Csak úgy... #13

DOI 10.35402/kek.2024.5.2

Nagykanizsán születtem, és ott éltem 11 éves koromig, Budapestre költözésünkig. Ez nyilvánvalóan meghatározta ellentmondásos kötődésemet a kisvárosokhoz, alapvetően azt, hogy kizárólag nagyvárosban tudtam, akartam élni. 4-5 éves koromtól szívesen bámészkodtam a polgárinak mondható Fő utcán és környékén, szerettem a város zöld tereit, parkjait, ligeteit.

Nagykanizsáról indulva

A virágzó 19–20. század eleje határozta meg a város belső magjának arculatát, az eklektikus, szecessziós, neo-stílusú épületek. Amikor 1996-ban – számomra is meglepetésként ható döntéssel – 41 év után visszatértem oda dolgozni, kiderült, hogy rendkívül pontosan rögzültek emlékeimben a polgárosodó, gazdagodó, növekvő település meghatározó épületei, palotái: a Bankpalota, a Vasemberház, a Városháza, a Biztosító palota, a Polgári Egylet székháza, a romantikus Grünhart-ház, Bogenrieder-palota (a gyerekkori kedvencem), a Bazár-udvar, a Guttmann-palota és még sorolhatnám. Kiemelendők még: a klasszicista stílusú, 1821-ben felavatott zsinagóga, a Felső- és Alsóvárosi templom és néhány köztér (a tölcser alakú Erzsébet tér, a Deák tér stb.). Amikor annyi évtized múlva visszatértem Nagykanizsára, felszakadtak az emlékek. Gyakran menekültem el otthonról, de nem a játszótérre, hanem a közterekre és egy-egy emlékmű talapzatán (20. honvéd gyalogezred emlékműve) meghúzódomva olvastam órákon át. Akkor jöttem rá, miért vonzottak a köztérkutatók; az elsőt a hetvenes évek végén csináltuk építészekkel közösen Budapesten, nyolc fontos helyszínen (Moszkva tér, Budai Vár, Mátyás tér stb és az akkori kedvencem, a terézvárosi Hunyadi tér).

Nem kétséges: azt, hogy művészettörténész lettem, az a 15-20 nagykanizsai épület alapozta meg, amelyeket 4 és 11 éves korom között megunhatatlanul, újra meg újra végtelenített ideig csodáltam, rögzítettem magamban architektúrájukat, színeiket, díszítőelemeiket, homlokzatukat, növényi ornamentikájukat, szimbolikus alakjaikat – az épületek szárnyaitól az épületdíszítésekig. És 1987-ben magam mögött hagyva a kutatóintézeteket, főállású tanár lettem a BME Építészmérnöki Karán.

Gyula és a művészetek

Miután Kanizsáról elköltöztünk, másfél évtizedig szinte alig mozdultam ki Budapestről, egészen az első Moszkva–Leningrád útig (utóbbi ma Szentpétervár). Ma már ez is bevallható: megnyertem egy költészeti versenyt, amelyre a Fiala Művészek Klubjából ismert barátok küldték be verseimet (akkor ők is, én is azt reméltem, az irodalomba vezet az utam), és ez volt a jutalom. A következő hasonló utat a klub szervezte, és én mint tolmács mehettem velük (akkor még túrhetően beszéltem oroszul, a nyolcvanas évek elején a kandidátusihoz még orosz nyelvvizsgát is szereztem, ma már alig néhány Jeszenyin- és Anna Ahmatova-versre emlékszem).

Ezek az utak sorsfordítónak bizonyultak, mert megismerkedtem fiatal képzőművészekkel, akik betiltott orosz avantgárd alkotók műtermeibe is elvittek. Itthon az első műterem, amelyet láttam, a szobrász Dombrowszky Tuta Istváné volt, aki első ottlétemkor felszólított, hogy a tengés-lengés helyett foglalkozzam kortárs képzőművészettel. Ő és néhány barátja vittek ki Rákosligetre Tóth Tiborhoz, aki a Művészeti Alap nagy hatalmú és rosszindulatú vezetőjének (amúgy elvetélt festő) külön engedélyével minden hónapban rendezhetett egy egynapos bemutatót élő művészek munkáiból. Részt vehettem a kiállítások rendezésében és a hosszú, esti beszélgetésekben. Ez vezetett oda, hogy 1968-ban megrendezhettem Ország Lili első budapesti bemutatóját. Eldőlt a sorsom. Ettől kezdve csaknem tíz évig minden nyáron részt vehettem a Tóth Tibor vezette nyári művésztelepen Gyulán, ahol tanítványai elmélyült munkával készültek leendő képző- vagy iparművészeti pályájukra. Naponta több órán át figyeltem, ahogy aktot rajzolnak, krokiznak, beállított csendéleteket festenek – ez volt az én felkészülésem is leendő mesterségemre.

És közben megismertem a Fehér-Kőrös bal partján, a román határ közelében fekvő fürdővárost, Gyulát. Egyetlen magyar városban sem töltöttem annyiszor annyi időt, mint ebben az Anjouk uralkodása alatt már a 14. században várossá fejlődött, természeti szépségekben gazdag városban (kivéve persze szülővárosomat, amelytől nagyon különbözik, és immár 67 éve folyamatos lakhelyemet, Budapestet).

A várost meghatározó látvány az impozáns gyulai vár, Közép-Európa legrégebben megmaradt síkvidéki gótikus téglavára, a 14–15. században épült és a 16. századtól meghatározó végvár. A Fehér-Körös egykori árterületén, egy szigeten fekszik. A benne működő vármúzeum 24 termében hét évszázad történetét dokumentálják. A Várfürdő területén gyógy- és élménymedencék. A várkertben a hetvenes évek elején is minden évben szokatlanul sokféle kulturális rendezvényt tartottak.

Számos, Gyulán és környékén élő művész látogatta rendszeresen az 1969 és 1976 között, a Román Kollégiumban működő művésztelepet. Vonzotta őket a rendszeres alak- és aktrajz, a telep tagjainak festése a város különböző helyszínein, az esti előadások, filmvetítések, az évenkénti vázlatkiállítások. A jellemzően szociografikus indíttatású, realiztikus szemléletmód sokakat vonzott – szemben az akkor már nyíltan vállalt absztrakt, nonfiguratív törekvésekkel (ez utóbbiról rendszeres előadások, diavetítések, viták zajlottak). Két Gyulán élő művésszel minden év nyarán hosszasan beszélgettem. Koszta Rozáliával a műtermében, sétáltunk együtt a Körös partján, és mint a Kohán György-hagyaték kezelője, ő ismertetett meg a gyulai művész – akkoriban már népszerű alföldinek, hódmezővásárhelyinek nevezett – munkásságával. Rendszeresen találkoztam a hányatott életű, 1956-os „ellenforradalmi tevékenysége” miatt évtizedeken át a „tiltott kategóriába” tartozó, igen karakteres költővel, Simonyi Imrével (1920–1994), aki szerelmes indulattal csüggött Gyulán, a „drága városon”, ahogy ő nevezte. A kedvemért az 1840-ben alapított Százéves Cukrászdában iszogattunk, csevegtünk költészetről és a városról.

Amúgy is rendszeresen sok időt töltöttem ott. Jegyzeteltem látványélményeimet a város épületeiről és a művésztelepi megfigyeléseimről. Ott szoktam rá a teázásra. Nyugtatón hatott rám a reformkori polgári környezet, a biedermeier bútorok, a patinás tárgyak, a régi edényeket őrző vitrines pult, a fedeles cukrászsüvegek. Az emeletes polgári ház maga copf és empire stílusú elemekkel épült, korai klasszicista jegyekkel, a belvárosi katolikus nagytemplom tözsomszédságában. Emlékeim szerint soha sehol annyiféle különleges mignont nem ettem, mint ott. Általában nem kedvelem a köztéri szobrokat, viszont Gyulán szívesen üldögéltem a Petőfi téren Ferenczy Béni 1960-ban felállított, életnagyságú bronz Petőfi-szobra közelében. Kifejezetten megkedveltem ezt a pátosmentes, a hőskultustól igen távol eső plasztikát. Deheroizált, közhelymentes mű. Egy vékony, akaratos, feszültségekkel teli, elszánt fiatal férfi,

arca tele ellentmondásos érzelmekkel. Számomra az 1848-ban született elbeszélő költemény, időmértékes szabadvers, *Az apostol* alkotójának ábrázolása.

Lenyűgözött Gyula, a vizek városa a Fehér-Körös, az Élővíz-csatorna, a belvárosi szökőkutak, a kis belső tavak, a hidak. A romantikus atmoszféra. A parkok, a sok fa, a rengeteg virág, dísnövény. A szokatlan tisztaság. A belváros, az épületek, a műemlékek és a természet együtt. Szerencsés életszakaszban találkoztunk. Vad, szabályozatlan húszas éveim után fordult a kocka, megkezdődött megkésztett szocializációm (diplomák, doktorik, tudományos kutatások, könyvek). Az, ami 1969 és 1977 között a Gyulai Művésztelepen körülvettem (ahol a vége felé már előadásokat is tartottam, kiállításokat is rendeztem és nyitottam meg), illetve magában a városban, megerősített, hogy jó úton haladok.

Sárospatakon váltam szociológussá

A hetvenes évek elején a lakásvizsgálathoz kerestünk helyszíneket. A legelső odautazáskor eldől, hogy Sárospatak lesz az egyik kisváros. Miskolctól keletre 70 kilométerre, a Bodrog jobb partján történelmi jellegét őrző település. Hónapokon át rendszeresen visszatértünk egy-két hétre, és nagyon alapos felvételeket, adatgyűjtéseket folytattak a velünk dolgozó építész, közigazdász és bölcsész egyetemisták (fotók, alaprajzok, inventáriumok, kérdőívek, interjúk). Nemcsak a sárospataki reneszánsz lakótornyú vár, a ferences és jezsuita kolostor (1261 és 1663), az egykori trinitárius kolostor és az 1492-ben átadott gótikus bazilika (az Árpád-kori királyok idejéből való első templom alapjai a bazilika alatt láthatók) nyűgözött le, hanem a kisvárosi atmoszféra és mindenekelőtt mindaz, ami a református valláshoz kapcsolódik. Csodálkozva fedeztem fel az 1771 és 1781 között épült sárospataki barokk, háromhajós templomot – addig csak katolikus, görögkatolikus templomok sokaságában jártam.

Meghatározó szellemi élmény lett számomra a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtára. A Pollack Mihály tervezte klasszicista könyvtárterem számomra a pannonhalmi apátságot idézte. Megkedveltem a mennyezet festett térbeli kupoláját a tudományt és művészetet ábrázoló alakokkal. Gyűjteményei közül igyekeztem megismerkedni a református egyház történetével és művészetével. A Református Kollégiumot 1531-ben alapították, sok kedvencem tanult itt (Csokonai, Móricz stb.). Mind a hét kódexet többször végignéztem, és többet is a 33 ösnyomtatványból.

Sokszor ültem a vízi kapun át megközelíthető Bodrog-parton a várfal egyik kövén és meditéltam az újonnan tanultakról. Többször kigyalogoltam a négy kilométerre lévő Megyer-hegyi tengerszemhez (akkor még 8 kilométer oda-vissza meg se kottyant), és a lélegzetelállító panoráma láttán komolyan elgondolkodtam azon, hogy megpróbálkozom az unitárius valláson keresztül közel kerülni az egyistenhihez. Rokonszenves volt, hogy elutasították az eleve elrendelést, az eredendő bünt és a Biblia tévedhetetlenségét. A sárospataki munkák idején újraolvastam a hozzám közel álló magyar művészek műveit (például Ady, Arany, Bibó István, Móricz). És még feltétlenül fontos – hiszen a kisvárosok ürügyén is a saját élettörténetemet írom –, hogy akkor szerettem bele a református templomok festett karzataiba, növényi és geometrikus mintákkal díszített fakazettás mennyezeteibe (a reformáció kezdetétől készültek a Kárpát-medencei református templomokban).

Sárospatakon váltam szociológussá, 1976-ban. A vár közelében, egy kétszobás, hagyományörző, döngölt padlós parasztházban egy nyugdíjas néni büszkén mutogatta az ágya mögötti falon a kelim falvédőt, amelyre egész életében vágyott. A katolikus templomban takarított, és ott látott hasonlókat. Naplementében sétáló rokokó ruhás urak és hölgyek, a patakban úszkáló hattyúk. Tömény giccs. A sárospataki áruházban vette, amikor a fiai már nem szorultak anyagi támogatásra. Aspiráció, mondja a megértő szociológus. Rémes, háttorzongató, tiltakozik a művelt művészettörténész.

Nem hagyott nyugton a történet. Legközelebb felkerestem a papot, aki boldogan és nevetve mutatta meg rendkívül értékes barokk falikárpitjaikat, amelyeket a néni portalanított. Szóhoz sem tudtam jutni! Az iskolázatlan takarítónőnek a maga módján igaza volt. A művészettörténetileg értékes textíliák a katolikus megújulás jegyében kerültek a református Sárospatakra. Azonnal szembetűnt, amelyik mintául szolgálhatott az asszony vásári falvédőjéhez. Ugyanazok a felületek: urak és hölgyek sétafikálnak, naplemente, hattyúk a tavon. Panofsky szerint ez a befogadás első szintje.

Megértettem. És akkor ott váltam szociológussá (pedig már doktoráltam is). Az arisztokratikus, kis-lélező művészettörténész háttérbe tolta a megértési igyekvést.

Még valami Sárospatak kapcsán. A nyitott szellemű kollégiumban számos kiemelkedő oktató működött Comenius óta. Számukra építették az egyházkerületek az úgynevezett tanárlakásokat. A

hagyományörző 18-ból néhányban sikerült teljes körű felvételt készíteni (fotók, inventáriumok stb.). Ebben az a kollégánk segített, aki a városban született, ott nőtt fel, az apja református teológus volt, aki parasztfiú létére egyháza támogatásával kiemelkedő színvonalú nyugat-európai egyetemeken tanulhatott. Úgy emlékszem, az ő lakásuk volt a legszébb, amit valaha itthon láttam. Nemcsak mintául szolgált számukra a 17. századi németalföldi polgári lakásbelső, hanem számos lakberendezési elem onnan származott (gyönyörű csempék a konyhában, edények, étkezészetek is). Később Amszterdamban láthattam szociológus kollégák otthonait a 17. századi házakban, amelyek atmoszférája, térelrendezése, a tárgyak gazdagsága ellenére is megőrzött egyszerűsége, puritánsága és igényessége megegyezett a nálunk igen egyedinek, eredetinek tűnő sárospataki református tanárlakással.

Keszthelyi városlátogatások Szigligetről

A nyolcvanas évek közepétől több mint egy évtizedig jártam rendszeresen dolgozni a Szigligeti Alkotóházba (ott készült el a Farkas István-monográfia is). Nagyon fontos emberi találkozások (Maurer Dóra, Kertész Imre, Pilinszky János, Lázár Ervin, Székely Magda) és nagyon fontos barátságok (Radnóti Fifi, Nemes Nagy Ágnes, Beney Zsuzsa, Gergely Ágnes, Balassa Péter). Így fedeztem fel Keszthelyt. Kocsival gyakran mentünk hárman-négyen fagyaltozni, kávézni, bort venni, körülnézni. A főtéren az 1390 körül épült gótikus, neogótikus Magyarok Nagyasszonya-templom meghatározó látvány a Balaton nyugati végén épült harmonikus kisvárosban. A másik meghatározó épület a Festetics-kastély (az ország negyedik legnagyobb kastélya), benne a főúri Helikon Könyvtár gazdag gyűjteménye. Számomra nyilván azért fontos a parkban található hintógyűjtemény, mert paraszt nagyapám a két háború között urasági kocsis volt. A Balaton Múzeumban ismerhettem meg a balatoni hajózás történetét.

Nagyon jó hangulatú városlátogatások voltak a szigligeti alkotótársakkal. Megkedveltem a keszthelyi sétálóutcákat, a könyvesboltokat, a piacot, a város lassú ritmusát, nyugalalmát. Amikor 1996-ban eldől, hogy szülővárosomban létrehozunk egy főiskolát, többször is mentünk tárgyalni a több évszázados Georgikon Egyetemre, hogy összekapcsoljuk a két Zala megyei felsőfokú képzést. A Georgikon vezetői elzárkóztak. Egyszer egy OTDK Társadalomtudományi Szekcióban rendeztünk sikeres országos

diákversenyt Keszthelyen, amelyet viszont lelkesen, sok energiával, munkával támogattak a Georgikon oktatói. Főként a borsodi, nyírségi, de a budapesti egyetemisták is nagyon kedvelték a várost, utcáit, presszóit, borozóit, hangulatát.

A varázslatos Sopron

Tomi, az első unokám 1989-ben született. Négyöt éves volt, amikor elkezdtünk Sopronba járni, és felfedezni előbb a határ menti osztrák kisvárosokat, majd egész Ausztriát Salzburgig, Innsbruckig, Grazig. Körülbelül tíz évig jártunk vissza rendszeresen, mindig a hegyes-völgyes Lővérekben, Sopron villa- és üdülőnegyedében foglaltunk szállást, ugyanabban a kényelmesen, otthonosan felszerelt házban. Felfedeztük a botanikus kertet, a Lővér uszodát, a soproni parkerdőt. Tomi kifejezetten megkedvelte a varázslatos kisvárost (én is). A szabálytalan alakú Orsolya teret, közepén a 18. századi Móricz-kutat, a gótikus Szent Mihály-templomot, az ugyancsak gótikus Kecské-templomot, a román és gótikus Szent Jakab-kápolnát, az Új utcában (a város egyik legrégebbi utcájában) a 14. század elején épült, hármastagolású Ó-zsinagógát.

Azt hiszem, ez az Alpok lábánál, Bécstől 60 kilométerre az Ikva völgyében fekvő település az egyetlen magyar város Budapesten kívül, ahol el tudtam képzelni egy nekem való életformát. Hívtak szociológiát tanítani. Szívesen tanítottam vidéki felsőoktatásban, hogy segítsem a közegükből kiemelkedni vágyókat (Miskolc, Szeged, Veszprém, Jászberény, Nagykanizsa). Már csaknem megkötöttük a megállapodást az akkori Erdészeti és Faipari Egyetemen, amikor Széchenyi-ösztöndíjat kaptam, 1996-tól három évre, amelynek feltétele volt, hogy csak a főállást biztosító egyetemen (BME) taníthatok. Sajnáltam, hogy nem ismerhetem meg tüzesebben a botanikus kertet a polgár házakkal, és a műemlékeket, múzeumokat.

Mosonmagyaróvári kutatások

Még egy kisvárosra lett közöm a munkakapcsolat révén. A nyolcvanas években vizuáliskommunikáció-kutatásokat vezettem Mosonmagyaróváron. 35-40 év távlatából nem tudom felidézni, miért ezt a Pozsonyhoz, a szlovák és osztrák határhoz közeli kisvárost választottam komplex, kérdéskörökben és

módszereiben is szerteágazó, igényes kutatás tárgyának. Semmilyen személyes kötődésem nem volt, emlékeim sem. A római kortól a Duna a meghatározó a város (latinul Ad Flexum, jelentése: kanyar) történetében, és az a tény, hogy fontos úthálózatok kereszteződésében fekszik, szerencsés földrajzi környezetben. Az átvezető utakon a korai időktől élénk kereskedelem zajlott, mindig jelentős nagytársági kapcsolatokkal rendelkezett. Kézműipara, gyáripara fejlett volt, egyeteme a 19. század elejétől működött. A város sétálóutcájának látványát meghatározza a neogót evangélikus templom. Fontos a városképben a 18. századi Nepomuki Szent János-templom. A felsőoktatás helyszíne kezdetektől az Óvár volt.

Kutatásunk a városkép, az utcakép, a köztér, a köztéri szobrok, az épületek, a kirakatok, a plakátok vizuális megjelenését, üzenetét elemezte. Volt olyan intenzív 5-6 napos ottlétünk, amikor 15-20 munkatársunk fotózott, rajzolt, interjúzott, kérdőívezett. Szabadidőmben keresztül-kasul begyalogoltam, autóztam a Szigetköz fővárosán keresztül-kasul kanyargó Lajta folyót és a Mosoni-Duna partjait, néhányszor eveztem, úsztam is, és sétahajókázásra is sor került. Voltak kellemes gasztronómiai élményeink is. Tíz évvel később jöttem rá, amikor először mentem vissza szülővárosomba, hogy tulajdonképpen Nagykanizsa helyett választottam Mosonmagyaróvárt vizuáliskultúrakutatásom színhelyéül.

Vissza Kanizsára

Aztán 1996 őszétől ismét Nagykanizsa. Nem tudom, miért mentem vissza 52 évesen. Mindennemű megváltás (lakás, kocsi, nem kevés jövedelem – akadémiai nagydoktori, professzori cím, könyvek, külföldi munkák és utazások, a magánéletem is rendezett) – talán éppen ezért. Vissza kellett mennem a gyerekkoromba, hogy a felnőtt életem kiteljesedjék. Néha még Budapest is szűkös, valójában Berlin a nekem való város, tágassága, terei, széles utcái, perspektívái miatt. De aki vagyok, aki lettem, abban a hazai kisvárosoknak – mindenekelőtt Nagykanizsának, Gyulának, Sárospataknak és Sopronnak meghatározó szerepe van.

Első megjelenés: *Arnolfini Szalon*, 2022. július 21.
<https://szalon.arnolfini.hu/snk-csak-ugya-kisvarosokrol-2/>